

SZABADOS JÁNOS

ERDÉLYI VONATKOZÁSÚ LEVÉLMÁSOLATOK EGY BUDAI HABSBURG KÉM (HANS CASPAR) TEVÉKENYSÉGE NYOMÁN*

A XVII. század közepén regnáló erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György politikája meglehetősen nagy figyelmet kapott már történetírásunkban. Gondolhatunk itt a nagyszámú forráskiadásra¹ és a napvilágot látott elemző munkákra² is, melyeknek egy részét alább is használni fogom.

E közleményben három, eddig kevésbé ismert, II. Rákóczi Györgyhez kapcsolódó forrást adok közre: két 1653-ból származó, a fejedelemtől Kara Murád budai pasának (1650. augusztus 6. – 1653. szeptember 9.) küldött,³ illetve egy harmadik, Majtényi András által 1658-ban az erdélyi rendeknek címzett levél másolatát. Ami összeköti őket, nem más, mint másolójuk személye. Érdemes tehát szót ejteni a másoló személyéről, az iratok keletkezésének politikai kontextusáról és a másolatok forrásértékéről.

* A tanulmány a Tempus Közalapítvány támogatásával készült.

1 II. Rákóczi Györggyel kapcsolatos forráskiadások a teljesség igénye nélkül ld.: *Bethlen*, 1829. 141–196. p. *Bethlen*, 1993. 24–69. p.; *Kraus*, 1994. 190–395. p.; *Szalárdi*, 1980. 304–557. p.; *Monumenta Hungarica I.* 229–309. p. *EOE XI.* 45–250. p.; *EOE XII.* 65–441. p.; *EÉKH I.* 6–22., 31–77., 87–158., 168–226. 232–245., 255–284., 294–358., 380–572. p.; *EÉKH II.* 32–227., 258–472., 481–571. p.; *MHHD XXIII.* 3–710. p.; *MHHD XXIV.* 399–582. p.; *TMÁO III.* 413–473. p.; *MHHS VIII.* 169–170. p.; *TT 1889.* 326–353., 451–490., 637–677. p.; *Moldvai ügyekről ld.: Hurmuzaki*, 1885. 1–62. p.; *Veress*, 1938. 217–353. p.

2 II. Rákóczi György életéről: *Szilágyi*, 1891.; *Kósa*, 1942.; *Külpolitikájáról: Gebei*, 2004.; *Gebei*, 2007. 133–227. p.; *Gebei*, 2009.; *Milewski*, 2009.; *Zahariuc*, 2009.; *Kármán*, 2011.; *Kármán*, 2012.; *Kármán*, 2013b; *Portai politikájáról ld.: Papp*, 2009. 99–110., 130–170. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 936–998. p.

3 Az eddig napvilágot látott munkák — melyek egyikében még idézet is szerepel az alább közlendő levelekből — szerint a levelek Dervis Mehmed nagyvezírnék szóltak, azonban Hans Caspar budai kém jelentéséből egyértelműen kiderül, hogy Kara Murád pasa volt a címzett, és hogy ő mint renegát tolmács készítette a másolatokat. Jelentésében pedig a pasa reakcióját is megörökítette, amiről a továbbiakban még lesz szó. Vö.: *Gévay*, 1841. 40. p.; *Kármán*, 2011. 238. p. 40. jz., 263–264. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 957. p. 67. jz.; Hans Caspar jelentései Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1653. június 4. és 18. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 157. és uo. fol. 176.

Hans Caspar helye a Habsburg–oszmán diplomáciatörténetben

A zsitvatoroki béke után új korszak köszöntött be a Habsburg és Oszmán birodalmak közötti kapcsolatban.⁴ Ez a hosszú, viszonylagosan békésebb időszak (1606–1663) pedig lehetővé tette a régóta tervezett hírszerzői rendszer létrehozását. A „Titkos Levelezők hálózatának” megvalósítása Johann Jakob Kurz von Senftenau, az 1623-ban a Portáta küldött internuncius nevéhez köthető.⁵

Az egyik kiemelkedő állomás Budán volt, mivel a mindenkori budai pasa kiemelt szereppel rendelkezett a birodalom beglerbégjei között.⁶ A rendszert az 1640-es évek második felében Johann Rudolf Schmid, hajdani konstantinápolyi rezidens (1629–1643) és tapasztalt diplomata élesztette újjá,⁷ ő szervezhetette be a szóban forgó levélmásolatok készítőjét is.⁸

A Hans Caspar fedőnéven jelentő kém eredeti neve Alexander Fischer volt, a törökök és erdélyiek között pedig Hüsejyn csauszként volt ismert. Mint renegát valószínűleg már az 1620-as évek második felében is dolgozott a Habsburg hírszerzésnek, az 1640-es évektől pedig feltehetően 1659-ben bekövetkezett haláláig tolmácsként működött a mindenkori budai pasa mellett, Schmid pedig 1646. évi budai útján szervezhetette be a központi Habsburg kémhálózat vérkeringésébe.⁹

A kém a fennmaradt források alapján tudott németül, oszmánul és magyarul is. Utóbbit azért fontos hangsúlyozni, mert magyar nyelvtudás híján nem lett volna képes az alább közlendő leveleket viszonylag kevés értelemzavaró másolási hibával elkészíteni.¹⁰ Lojalitását tekintve minden bizonnyal a tolmácsoktól

4 Bővebben a kérdésről ld. *Meienbereger*, 1973. 15–99. p.; *Hiller*, 1992. 22–32. p.; *Strohmeyer*, 2013. 229–233. p.

5 Részletesebben ld.: *Hiller*, 1998. 204–210. p.

6 A budai pasák listáját ld.: *Gévay*, 1841. A hódoltsági Budáról és a pasa presztízsről: *Fekete*, 1972. 337–434. p.; *Kármán*, 2014a. 641–642. p.

7 Schmid életéről és munkásságáról ld.: *Meienberger*, 1973. passim; *Cziráki*, 2015. 847–871. p.

8 Schmid a Haditanácshoz a budai levelezés megrendeléséről. 1646. június 27. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 296. fól. 247v 1646. jún. 27.

9 Életéről és munkásságáról ld. *Szabados*, 2016a 563–566. p.; *Szabados*, 2016b; *Szabados*, 2016c;

10 Az erdélyi források alapján is tudott magyarul. Vö.: Sebesi Boldizsár I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1635. október 28. TMÁO II. 293–294. p.; Hüsejyn csausz II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1654. július 29. EÉKH I. 357–358. p.; Ő maga pedig szintén említi egy levelében, hogy magyarul is kellett írnia a falvak bíráinak: *...ehr hofmeister [ti. Murteza budai pasa kihájja] [...] alßdan mieh befohlen, daß ih alsfalt ein starkhen befelih, auf Ungrish shreiben*

megszokott módon járt el, vagyis tulajdonképpen mindenkinek — esetében a Habsburgoknak, törököknek és erdélyieknek — szolgáltatott ki információt, ha fizettek neki, bár „hivatalosan” a Habsburgok kéme volt.¹¹ Hans Caspar a ránk maradt adatok alapján tehát kulcsfigurája volt az 1648–1659 közötti kül- és belpolitikailag egyaránt zűrzavaros időszak Habsburg hírszerzésének.¹²

II. Rákóczi György és az 1653. évi moldvai események

Az 1650-es évek első fele Erdély történetében felemelkedési periódusnak számított, ez azonban a kedvező politikai körülményeknek volt elsősorban köszönhető.¹³ Kelet-Európában ugyanis 1648-ban új hatalmi tényező bukkan fel Bogdan Hmelnickij kozák hetman személyében, aki igyekezett kiterjeszteni befolyását nyugati irányba, II. Rákóczi György pedig apja nyomán járva keleti irányba igyekezett kiterjeszteni Erdély érdekszféráját. Szintén hatással volt az eseményekre IV. Ulászló lengyel király halála és János Kázmér megválasztása a lengyel trónra. A Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság, Moldva, Havasalföld, Erdély és a kozákok az éppen aktuális politikai érdekeknek megfelelően folyamatosan próbáltak helyezkedni egymással szemben vagy éppen egymás mellett a Porta aktuális politikai álláspontjára is figyelmet fordítva.¹⁴ Az Oszmán Birodalom vezetése a

solte, ahne die richter auf den dörrfern... Hans Caspar Lobkowitznak. Tata (Buda), 1647. október 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 99.

11 A tolmácsokról: Ács, 2002.; Ágoston, 2005. 46–54. p.; B. Szabó–Sudár, 2012. 1022–1024. p.; A kortársai közül Zülfkár aga és Nikúsziosz Panajótisz portai tolmácsok esetében is hasonló volt a helyzet. Kármán, 2013a 75., 81–83. p.; A levélmásolatok elkészítése előtt is éppen fizettek Hans Casparnak 50 tallért. Hans Caspar Schmidnek. Tata (Buda), 1653. június 4. ÖStA HHStA Türkei I. Konv. 1. fol. 157. További példákról ld. Szabados, 2016b;

12 Részletesebben ld.: Szabados, 2016b

13 Moldva és Erdély kapcsolatáról ld.: Benda, 2004.; Jakó, 2010.; Jakó, 2012.; B. Szabó, 2012. 1022–1026 p.; Az 1640-es évek végének politikai helyzetéről ld. Gebei, 2004. 24–47. p.; Miliwski, 2009. 25–34. p.; Kármán, 2011. 119–138. p.

14 Moldva, Havasalföld és Erdély és a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság egymáshoz, illetve a Portához fűződő viszonyáról az jelölt intervallumban ld.: Milewski, 2009.; Zahariuc, 2009.; Kármán, 2011. 227–237. p.; Kármán, 2013b 230–233. p.; Átfogóbban Moldva és Havasalföld Portához fűződő viszonyának alakulásáról ld. Páun, 2012.

kandiai háború (1645–1669) és a belpolitikai válságok miatt ekkor kevésbé tudott ura lenni a helyzetnek.¹⁵

Az 1648 és 1653 közötti időszak történéseire itt nem térek ki,¹⁶ a továbbiakban az 1653. évi moldvai eseményekre fókuszálok, hiszen a tárgyalandó levelek ebből az időből valók, és ez a beavatkozás volt II. Rákóczi György első háborús konfliktusa.¹⁷ Az események összefüggésben álltak a kozák terjeszkedéssel, ami veszélyeztette mind Havasalföld mind Erdély érdekeit. Az erdélyi fejedelem 1653 tavaszán némi előzetes „aknamunka” és propaganda segítségével¹⁸ a moldvai trónra juttatta Georghe Ștefan (1653. április 4./14.–április 21./május 1. majd 1653. július 6./16.–1658. március 21./31.),¹⁹ amibe azonban Vasile Lupu korábbi vajda (1634–1653)²⁰ nem nyugodott bele és rátámadott utódjára majd Havasalföldre is.

A budai pasának írt két levél tehát Ștefan vajda két uralkodási ideje között keletkezett, amikor Lupu visszavágása után II. Rákóczi György igyekezett bizonyítani beavatkozásának létjogosultságát környezete irányában, ugyanis a moldvai vajda eltávolítása elsősorban az ő érdekében állt. A történetet pedig kommunikálnia kellett Murád pasa felé is a megfelelő politikai nyelvezet alkalmazásával. Szükséges megjegyezni, hogy az első levél még a moldvai előretörés idején keletkezett, és a két levél megírása között került sor május 27-én a Finta melletti csatára, amely során Matei Basarab²¹ seregei ismét menekülésre kényszerültek a Havasalföldre támadó Luput.²²

A fejedelem a ránk maradt levelezése alapján szemlátomást más retorikát alkalmazott lépései indoklására a keresztény elit felé, mint Murád pasa irányában.

15 Az Oszmán Birodalom helyzetéről újabban: *B. Szabó–Sudár*, 2013. 931–933., 936–938., 943–944., 947–948., 953–954., 961–962. p.

16 Az eseményekről részletesebben: EOE XI. 3–29. p.; EÉKH I. 23–30., 78–86., 159–167., 227–231. p.; *Gebei*, 2004. 24–53. p.; *Kármán*, 2011. 160–178., 234–237. p.

17 *Kármán*, 2011. 227. p.

18 A részletekről ld. EÉKH I. 246–249. p.; *Gebei*, 2004. 55. p.; *Milewski*, 2009. 43–44. p.; *Zahariuc*, 2009. 62–68. p.

19 Georghe Ștefan és a Rákócziak kapcsolatáról ld.: *Zahariuc*, 2009.

20 Lupu életéről: *Șerban*, 1991.

21 Matei Basarabról: *Sîrbu*, 1899.

22 *Milewski*, 2009. 48–49. p.; *Zahariuc*, 2009. 72–73. p.; *Kármán* Gábor szerint a csata kimenetele a Porta hozzáállását is megváltoztatta. *Kármán*, 2011. 238–240. p.

Ugyanis mind édesanyjának, mind János Kázmér lengyel királynak szóló levelében jobb híján a háború preventív jellegét hangsúlyozta,²³ de ugyanezzel az érveléssel találkozunk Wesselényi Ferencnek írt, csupán német másolatban ránk maradt levelében is.²⁴ A fejedelem bizalmasa, Kemény János, a Porta hozzájárulásában is reménykedett, és Rákóczi is erről írt édesanyjának 1653 márciusában, de akkor még nem lehetett tudni, hogy az utólagos beleegyezés ténylegesen meg is fog valósulni.²⁵ Az említett köztes időszakban úgy tűnik, II. Rákóczi Györgynek csupán egyetlen célja volt: Lupu vajda végleges eltávolítása Moldva éléről, mivel csak így nyer magyarázatot az a tény, hogy a lengyel királynál kozák szövetségként és a Köztársaság ellenségeként, Kara Murád előtt pedig mint az Oszmán Birodalom hűségese alattvalói ellen a lengyelekkel szövetséges, Portától elszakadni vágyó, áruló lázadót mutatta be az elűzött vajdát.²⁶ Érveléséhez minden bizonnyal a vajda szerteágazó rokoni kapcsolati hálója szolgáltatott alapot.²⁷ A fejedelem Murád pasa esetében is a későbbi, sokkal jelentéktelenebb havasalföldi beavatkozás kapcsán Szijávus szilisztrai pasának írt levelében megjelenő retorikát alkalmazta.²⁸

Ami Murád hozzáállását illeti, nagyvezírsége alatt meglehetősen keményen bánt a két vajdasággal és még az erdélyi fejedelem lengyel trónigényét is támo-

23 A legitimációs indokokról részletesebben a Lórántffy Zsuzsannának szóló levél közlésével együtt ld. *Kármán*, 2006. 942–947., 966–968. p.; *Kármán*, 2011. 260–262. p. A lengyel királynak szóló levélről: *Milewski*, 2009. 45. p.

24 II. Rákóczy György Wesselényi Ferencnek. Német fordítás. Gyulafehérvár, 1653. április 18. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 102. A Wesselényi családnak a Magyar Kamara Archivumában található levéltárában (MNL OL E 199) a Rákóczitól érkező levelek között nem találtam meg a kérdéses levelet, így csak erre a másolatra hagyatkozhatunk, de a fenti jelzet alatt lévő, körülötte található levelek sem nyújtanak támpontot a levél útjának felderítéséhez — vagyis ki másolhatta és fordíthatta le —, mint ahogy az alább közlendő dokumentumok esetében viszont igen. Mindazonáltal tudjuk, hogy a meglehetősen ellenséges viszonyuk ellenére szinte napi kapcsolatban állt egymással Rákóczi és Wesselényi. vö. *Várkonyi*, 2008. 157. p.

25 *B. Szabó–Sudár*, 2013. 951. p.

26 *Milewski*, 2009. 46–47. p.; A pasának felsorolt érveiről ld. a tanulmány végén közölt iratokat.

27 Lupu ugyanis rokonságban állt Dervis Mehmed pasával, a tatár Sirin nemzetséggel, Janusz Radziwiłł litván főnemessel és ugyan kényszerből, de Bogdan Hmelnickij kozák hetmannel is. *B. Szabó–Sudár*, 2013. 949. p.; A vajda különféle mesterkedései valóban megkönnyítették Rákóczi dolgát. *Milewski*, 2009. 46. p.

28 Vö. *Kármán*, 2006. 947–949. p.

gatta volna bizonyos feltételekhez kötve.²⁹ Tehát elképzelhető, hogy a pasa 1653 áprilisában Boldvai Mártonnal³⁰ küldött, lényegében csak általánosságokat, de semmi konkrétumot nem tartalmazó válasza mellett³¹ ez is alapul szolgálhatott az alább publikált levélben foglaltakhoz. A Murádnak küldött, május 23-i levelében inkább Rákóczi kétségbeesése érződik, hiszen ellenfele nagy erővel tért vissza. Azt pedig kellő mértékben hangsúlyozta, hogy a lengyelek és kozákok által támogatott Lupu betörésével a szultán alattvalóját érte támadás, és neki mint fejedelemnek, illetve a pasának is alattvalói kötelessége Havasalföld védelmezése.³² Bár Rákóczi hivatkozott a levélben arra, hogy korábban is értesítette a pasát a szomszédos vazallusállamok kapcsán, nem tudjuk, vajon a Moldva ellen tervezett hadjáratát tudatta-e vele előre. A levél tartalma azt sugallja, hogy inkább utólagos tájékoztatásról lehetett szó. A budai kém sem említette korábban a hadjárat bejelentését, és a pasa alább részletezendő reakciója sem ezt támasztja alá.

A második Budára küldött levél a már említett Fintánál aratott győzelem után íródott, és elég egyértelműen kitérnek belőle, hogy a fejedelem elsődleges célja török segédcsapatok kérése volt, illetve szerette volna, ha Murád biztosítaná Erdélyt nyugati irányból egy Luput segítő császári beavatkozás esetén.³³ Rákóczi

29 Jósika Farkas jelentései II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1650. január 11. és február 3. EÉKH I. 141. ill. 143–146. p. Kara Murád 1649. május 21. és 1650. augusztus 5. között volt nagyvezír. B. *Szabó-Sudár*, 2013. 998. p.

30 Boldvai Márton előtte 1651–1652-ben volt portai állandó követ vagyis kapitáha. Vö.: *Biró*, 1921. 127. p.

31 A pasa csupán folyamatos tájékoztatást kért Rákóczitól levelében. Murád pasa II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1653. április 1–11. TMÁO III. 425. p. Nr. CCXXIV.; A forrásban helytelenül Kenán pasa szerepel a levél feladójaként, azonban biztosan nem ő volt, hiszen Boldvait említi a tanulmány végén közölt forrás is, Murád pedig csak az év második felében távozott a budai pasai posztról. Vö.: *Gévay*, 1841. 40. p.

32 A levél rövid, retorikai szempontú elemzését Kármán Gábor végezte el, de mint utaltam rá, ott Dervis Mehmedhez szóló levélként szerepel a dokumentum. Vö.: *Kármán*, 2011. 263–264. p. A lengyelek közvetve valóban támogatták Lupu támadását, hiszen ők javasolták, hogy forduljon a kozákokhoz segítségért, amivel egy időre elvonhatták a kozák erőket lengyel földről. *Milewski*, 2009. 46. p.

33 Elképzelhető, hogy a császári segítségnyújtás megemlítése csak blöff volt Rákóczi részéről, hiszen számos forrás bizonyítja, hogy ő maga tájékoztatta a bécsi udvart Pálffy Pál nádoron keresztül az eseményekről. *Milewski*, 2009. 54. p. 112. jz.; *Jedlicska*, 1910. 463. Nr. 936., Nr. 937., Nr. 938., 464. Nr. 939., 465. számozás nélküli levelek, 466. Nr. 944., 467–468. Nr. 947.468. Nr. 948., 469. Nr. 949. II. Rákóczi György levelei Pálffy Pálhoz, ill. Pálffy Pál által továbbított információk az Udvari Haditanács számára. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 307. 1653–1654. 1653. passim; Az alább közlésre kerülő források alapján viszont Rákóczi nem csupán a

azt is hozzátette — kvázi zsaroló jelleggel —, hogy a beérkező adó is veszélybe kerülhet, amennyiben Lupu elszakítja a fejedelemségeket a Porta hűségétől. Az eddig rendelkezésre álló források alapján tehát úgy tűnik, II. Rákóczi György ekkor nagyot kockáztatott, hiszen gyakorlatilag egy időben keresett segítséget a lengyeleknél és a budai pasánál úgy, hogy utóbbinak írt leveleiben erős lengyel-ellenes hangot ütött meg.³⁴

Kara Murád reakcióját az első, május 23-i levélre megtudhatjuk Hans Caspar jelentéséből. A kém szerint a pasa nem értett egyet azzal, hogy Rákóczi a Porta beleegyezése nélkül bonyolódott a vázolt konfliktus-együttesbe, szó szerint azt válaszolta a fejedelemnek, hogy egye meg, amit főzött, és egyértelmű nemmel válaszolt a segítségkérésre.³⁵ Reakciójának egyik oka feltehetőleg Dervis Mehmed nagyvezíri posztra kerülése lehetett, aki rokonságban állt Lupu vajdával.³⁶ A Rákóczi második levelére adott reakcióról nem tudósít a renegát, minden bizonnyal ez volt az oka annak, hogy az erdélyi fejedelem inkább a lengyel szálat vitte tovább, bár tudunk róla, hogy ezt követően írt még levelet a Portára is és Budára is.³⁷ A Porta idővel beleegyezett a moldvai hatalomváltásba, ami zöld utat nyitott Rákóczi számára a két évvel későbbi havasalföldi beavatkozásához is.³⁸ Ekkor tehát a fejedelem a kedvező nemzetközi helyzetnek köszönhetően keresztül

szakirodalomban szereplő elvi engedélyt, hanem konkrét katonai segítséget is kért a törököktől. Vö. *Gebei*, 2004. 54. p.; Mindazonáltal mindkét Murádhhoz írt, és korábban édesanyjához írt levelében is említi Lupu német barátait, tehát lehetett némi valóságátartalma az információnak. Vö.: *Kármán*, 2006. 967. p.

34 Az erdélyi-lengyel együttműködés alakulásáról ld. *Milewski*, 2009. 47–60. p.

35 ...Unser vesir dehr ist gebaltig uhnzuefridten wider den Rāgozi, daß ehr sollihe händl hat ahngefangen. Hat ihmbe auh geantwortet, daß ihmbe vohn Ofen khein hilf gegeben wierdt, undt waß ehr thuet khohen, das solte ehr mit seinen räthen selbst fressen, undt ahne die Porten vehrandtworthen solte. Ehr vesir thuet sih ihn disen seinen handtl nihst einmishen, dahn ehr hat ihn dißemb fall unreht gethan, undt maht ein grosen ruhmoir ihm landt, wellihes niht zue stillen sein wierdt. Ehr wüste es zue fehrantworten, hat ihmbe sollihe worth mündtlih ehrbothen, undt auh shriftilih starkh zuegeshriben, undt seinen corir den 2. Junii angefertigt... Hans Caspar jelentése Schmidnek. Tata (Buda), 1653. június 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 157. A pasa természetesen nem Rákóczitól szerzett első ízben tudomást a hadjáratról. Vö.: Hans Caspar jelentése Schmidnek. Tata (Buda), 1653. május 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 133.

36 *B. Szabó–Sudár*, 2013. 949. p.

37 Egy ukrán forráskiadásban maradt fenn egy 1653. június 4-én Radnótról a budai pasának írt levele. Vö.: *Milewski*, 2009. 54. p. 114. jz.

38 *Zahariuc*, 2009. 79–83. p.; *Kármán*, 2011. 254–260. p.; *B. Szabó*, 2012. 1025. p.

tudta vinni célját, hiszen eltávolította a számára fenyegető, érdekeit veszélyeztető szomszédot és egyúttal egy időre a lengyeleket is maga mellé tudta állítani.³⁹

Majtényi András küldetése (1658)

Rákóczi 1657-ben indított Lengyelország elleni hadjárata már nem hozott hasonló sikert Erdély számára.⁴⁰ Itt sem céloz az események elemzése, pusztán az 1658. év kontextusában kívánom elhelyezni Majtényi András Hans Caspar által lemásolt levelét. Ez év januárjában II. Rákóczi György ismét magához ragadta erdélyi fejedelmi címét, és próbálta kiengesztelni a Portát.⁴¹ 1658-ban zajlott a német-római császárválasztási procedúra is, aminek következtében a tapasztalt Johann Rudolf Schmidre hárult a török ügyek intézése Bécsben, amit II. Rákóczi György visszatérése a fejedelmi hatalomba jelentősen megnehezített, hiszen háború fenyegetett.⁴²

A Budán lemásolt levél írója, Majtényi András török deákként a fejedelem tolmácsa volt.⁴³ Az alább közlendő levél Rákóczi hatalomba való visszatérése és budai pasával való párlulési összecsapása (1658. július 6.)⁴⁴ között keletkezett, és még az Erdélyt érő nagy tatár pusztítás sem ment végbe.⁴⁵ 1658 februárjában Gürdzsü Kenán (1656. november 20.–1658. november 10.)⁴⁶ töltötte be a budai pasa posztját, és Majtényi feltehetőleg azzal a levéllel érkezett hozzá, amelyben a rendek a Portához és egyúttal II. Rákóczi Györgyhez való hűségüket óhajtot-

39 Luput ugyanis a Héttoronyba zárták, a lengyelekkel pedig egy időre érdekazonosság állt fenn. *Papp*, 2009. 144–145. p.; *Milewski*, 2009. 49–60. p.

40 A háború legitimitációjának indoklásáról ld.: *Kármán*, 2006. 949–966. p.; A következményekről ld.: *Papp*, 2009. 146–170. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 982–999. p.

41 Az 1658-as esztendő eseményeiről részletesebben ld.: *B. Szabó*, 2001. ; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 982–984. p.

42 *Meienberger*, 1973. 129–130. p. A nemzetközi politikai háttérről ld.: *R. Várkonyi*, 2005. 583–587. p.

43 Életéről röviden ld. *Kármán*, 2014b. 263–264. p.

44 *B. Szabó*, 2001. 244–245. p.

45 Az 1658-as év eseményeiről: EÉKH II. 473–478. p.; *B. Szabó*, 2001.; *B. Szabó*, 2006.; *Papp*, 1989–1990.; *Papp*, 2009. 162–169. p.

46 Kenán ekkor már másodszor viselte a posztot, és még 1658 végén, harmadszor is kinevezték budai pasának. Vö. *Gévay*, 1841. 41–43. p. A hódoltsági pasák XVII. század közepi sűrű váltogatásáról és többek közt Gürdzsü Kenán életrajzáról ld.: *Sudár*, 2011.

ták kifejezni számára.⁴⁷ Hans Caspar a jelentése alapján több fontos erdélyi vonatkozású levélnek is a birtokába jutott, azonban állítása szerint idő híján nem másolta le azokat.⁴⁸ S bár a pasa eleinte még szimpatizált a fejedelemmel,⁴⁹ az erdélyi tolmács levele alapján azonban ekkorra már markánsan változott álláspontja.⁵⁰ Majtényi jelentésének információin kívül annyit tudhatunk még meg Hans Caspartól, hogy a pasa bebörtönözte a tolmács kíséretét, enni sem adott nekik, és Natal futár érkezéséig fogságban maradtak, utána bocsátotta csak őket el nagy székenben.⁵¹

Majtényi ezt követően Köprülü Mehmed nagyvezírhez (1656. szeptember 15. — 1661. október 31)⁵² utazott tovább, aki szintén bebörtönözte, és ahonnan csak 1658 szeptemberében szabadulhatott.⁵³ Hans Caspar pedig a pasa kíséretében Erdélyben, feltehetőleg a földrajzi közelség és jobb lehetőségek miatt 1658 őszén Rákóczi hűségére (is) elszegődött, azonban a fejedelemnek nyújtott konkrét szolgálatokról egyelőre nem került elő adat ebből az évből.⁵⁴ Az erdélyi fejedelem

47 A levél közlése: *Bethlen*, 1829. 169–172. p. ill. EOE XI. 270., 358. p.

48 „Nah disemb einligenden shreiben, hungarishen abshriftt, solten sie auh vehrsten. Es seindt das shreiben auß Sibenbürgen vill undt alle abshriftt bei mieh, awer allein es ist mieh die zeit zue khurtz gebesen. Es wihrt alleß iberliferdt wehrden, wofehr mieh daß newe jahr iberlieferdt wierdt.” Hans Caspar Johann Rudolf Schmidnek (?). Buda, 1658. március 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 204.

49 Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy Köprülü Mehmed általában ellenlábait küldte a hódoltsági végekre, azonban 1657 végén már nem mutatkozott esély a támogatásra. *B. Szabó–Sudár*, 2013. 983–984. p.

50 Már Bánffy Zsigmonddal is azt üzente az erdélyieknek 1657 decemberében, hogy nem jár közben értük a Portán. EOE XI. 268. p.

51 Hans Caspar megjegyzése Majtényi András levelének másolata után. Buda, 1658. március 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 206v

52 Köprülü Mehmedről és Erdélyhez fűződő viszonyáról ld.: *B. Szabó*, 2001. 232–235., 246–255., 261. p.; *B. Szabó*, 2006. 209–211. p.; *Papp*, 2009. 146–170. p.; *Hadnagy*, 2010. 109–110. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 967–998. p.; *Kármán*, 2013a 106–108. p.

53 *Kármán*, 2013a. 106–107. p.; *Kármán*, 2014b 264. p.

54 *Szabados*, 2016b. Az 1657 végén Budára küldött Bánffy Zsigmond jelentéséből mindenesetre következtethetünk arra, hogy a renegát már 1657 novemberében is szolgáltatott ki információkat az erdélyieknek (is), mert hivatkozik egy bizonyos deákra, aki bécsi vonatkozású információkat osztott meg vele, és kész a további szolgálatra is. Bánffy Zsigmond II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1657. november 30. MHHD XXIII. 581. p.

1658 után sem szunnyadó merész politikájának következményeként pedig Erdély státusza jelentős mértékben csökkent a Porta szemében.⁵⁵

A levelek forrásértéke és a közlési elvek

Mint említettem, a két 1653-ból származó levél nem ismeretlen a korszakkal foglalkozó történészek körében, azonban címzettjük egyértelműen a budai pasa, ami jelentősen megnöveli forrásértéküket. Az erdélyi fejedelmek és budai pasák kapcsolatáról ugyanis meglehetősen alacsony számú forrás maradt ránk, és ezek a levelek is alátámasztják a budai beglerbég és az erdélyi fejedelem között fennálló, feltehetően protokolláris atya-fiú viszonyt.⁵⁶

Szintén esett szó már fentebb arról, hogy a fejedelem hadjáratának jogosságát igazolandó retorikája szempontjából is értékes adalékok az alábbi iratok. A korábbi, 1653. májusi levél pedig döntő bizonyítékkal szolgál amellet, hogy a szász krónikás Georg Kraus nem feltétlenül megbízható információt közöl, mikor Lupu budai pasával és Wesselényi Ferencsel való Rákóczi-ellenes szövetségét említi,⁵⁷ hiszen mint fentebb láthattuk, a fejedelem Lupu mindkét „szövetségésének” küldött levelet hadmozdulatának legitimációját alátámasztandó.

Mivel magyar nyelvű források közlésére eddig nem született egységes és mérvadó forráskiadási szabályzat, többnyire a forrást közreadó személy döntésén múlik a közlési elvek lefektetése.⁵⁸ Az alábbi források esetében — mint hasonló közléseknél általános gyakorlat — a Bak Borbála által javasolt, értelmezést megkönnyítő modernizáló átírást választottam,⁵⁹ de meghagyva a szövegben felelhető, következetesen használt formákat (mint pl. szolgálattýára), és a szintén jellegzetes ö-ző és i-ző formákat.⁶⁰ A rövidítések feloldását kurziváltam, a nem vagy

55 Papp, 2009. 162–170. p.

56 A mindenkori budai pasa és erdélyi fejedelem viszonyáról ld.: B. Szabó–Sudár, 2012. 1030. p.; Kármán, 2014a.

57 Kraus, 1994. 207–208. p.; Kármán Gábor is inkább a fejedelem retorikájának lecsapódását vélte a krónika szövegében. Vö.: Kármán, 2006. 943–944.

58 A magyar forráskiadás problematikájáról részletesebben: Bak, 2000.; Dominkovits, 2000.; Újabbban nagyobb volumenű forráskiadáshoz készített közlési elveket ld.: Tusor 2015. LI–LIV. p.

59 Bak, 2000. 122–129. p.

60 Hasonló módon közölt Kármán Gábor egy szintén Rákóczi Györgytől és ugyanígy moldvai ügyben, de az édesanyjához írott levelet, attól a tulajdonnevek főszövegben részletezendő közlési módjában tértem csak el. Vö.: Kármán, 2006. 966–968. p.

nehezen olvasható részeket, esetenként értelmező kiegészítéseket pedig szögletes zárójellel jelöltem. A tulajdonnevek modern alakja mögé odaírtam kerek zárójelben az eredeti szövegben előforduló alakjukat is. A felbukkanó személy- és helyneveket első előfordulásukkor ismertettem. Amennyiben az eredeti szövegben szembeűnő hibák — mint értelemzavaró betűtévesztés vagy szóismétlés — kerültek elő, azokat minden esetben filológiai magyarázó lábjegyzettel jelöltem, a többi jegyzettől eltérő jelölésmóddal.

Források

I.

Radnót, 1653. május. 23.

II. Rákóczi György Kara Murád budai pasának

[153r] Tekintetes és méltóságos Vezér.⁶¹ Nékünk becsülettel való igen^{62a} jó akaró Úr Atyánk. Isten *Nagyságodot* Hatalmas Császáruk⁶³ hasznos szolgálattjára sok jó szerencsékkel megáldja s napját sok ideig terjessze

Minap az *Nagyságod* szolgálattjára s látogatására becsületes hívünköt, Boldvay (Bolduaÿ) Márton⁶⁴ bocsátván igazságosan, *Nagyságodnak* általa értésére adtuk volt az moldvai (Molduaÿ) vajdának⁶⁵ Hatalmas Császáruktól való elpártolását és más ellenkező nemzetekkel való sok praktikáit, és ellenünk és Máté (Máthe) vajda⁶⁶ ellen való gonosz igyekezettye úgy annyira, hogy Hatalmas Császáruk hűséhe mellett karddal is oltalmazni kényszerítettünk mind magunkat és mind pedig Moldvát (Molduat), hogy hatalmas császáruk hűségítől el ne szakaszthatná. Kinek minden jövedelmit Lengyelországban (Lengyél Országban) takarta mindenkor, úgy bánván a régi hazafiaival is mint az farkas az juhokkal. Midőn ő esziben vette, hogy immár tuttyuk ilyen sok csalárdságit és gonosz szándékát, és fegyverrel is az ellen Hatalmas Császáruk országát oltalmazni akarjuk, ottan

61 Kara Murád budai pasa (1650. augusztus 6. — 1653. szeptember 9.).

62 ^a Az eredeti szövegben feltehetően elírásként „igne” szerepel.

63 IV. Mehmed szultán (1648–1687)

64 Boldvai Márton, korábbi (1651–1652) portai kapitihá.

65 Vasile Lupu moldvai vajda (1636–1653)

66 Matei Basarab havasalföldi vajda (1632–1654)

mingyárt nem Hatalmas Császárhoz folyamodott, hanem az lengyelekhez ment az kénéze^{67b} mellé, mivel az kozákok és lengyelek összebékéltetéséhez immár azelőtt is hozzá fogott volt. Az lengyeleknek pedig akkor gyűlések lévén, hogy ötöt^{68c} mint Lengyelországnak (Lengyel Országának) egyik tagját segítsék és adjanak hadat, mellyel az Hatalmas Császár országára jöhessen. Azon szorgalmaztatta az len[g]yeleket, és annyira is vitte dolgát az két nemzet között, hogy ko[z]ák hadakat küldvén ki Moldvára (Molduara) azt elpredáltatta, tula[jdon]^{69d} népit elvágatta s immár Havasalfölddel is (Hauassal földiuelis)⁷⁰ szintén [ügy] igyekezik bánni. Kire nézve mi magunk is minden [hada]jinkkal készen lévén, Havasalföld (Hauassal föld) felé indulunk Ha[tal]mas Császárunk országai oltalmazására. Mivel pedig [an]nak az gonosz embernek praktikás baráti⁷¹ arra fölis[ket]nek,^{72c} kik azonban az Hatalmas Császárunk országa ellenségi, [153v] régi gonosz szándékok elkövetésire innen alkalmatosságot vévén akadályt csinálhatnának. Emlékeztetjük azért Nagyságodat, erre mit izent mi nekünk Boldvai Mártontól (Bolduay Martontól), hogy akárhonnét micsoda ellenségünk találkozzék, mint fiát megsegít, oltalmaz. Most kívántatik, hogy Nagyságod vigyázzon onnét hátul, ne találkozzék valami ellenségünkre afelé^{73f} lenne. Oltalmazó hadaival legyen jelen, az mint, hogy hivatalya szerint is szükséges Nagyságodnak erre vigyázni és ez Ő Hatalmassága birodalmi minden ellenkező állapattal oltalmazni. Mellyel nem csak minket, jó akaró fiát kötelez az maga szolgálattára, hanem maga jó hírét-nevét és az Hatalmas Császárunkhoz való hűségét emlékeztetéssé teszi, és ez országokat^{74g} is az Ő Hatalmassága hűségében meg oltalmazván örökös hálaadó jó akaratra vonzza magához. Tartsa meg Isten Nagyságodat sok esztendeig jó egészségben, Hatalmas Császárunk szolgálattára és nekünk is örömeinkre.

67 ^b Feltehetően „kenéze” lehet a szövegben szereplő „kénise” szó.

68 ^c Értsd: „ötöt”

69 ^d Az eredeti szövegben „dula[jdon]” forma szerepel.

70 Havasalföld

71 Feltehetően azokra utal, akiket édesanyjának írt levelében is megemlít. Vö. *Kármán*, 2006. 967. p.

72 ^e Feltehetően „fölesketnek” értelemben.

73 ^f Az eredeti szövegben „a féle” szerepel, valószínűleg elírás.

74 ^g Értsd: „országokat”.

Írattuk radnóti⁷⁵ várunkban pünkösöd havának huszonharmadik napján, ezerhat-százötvenhárom esztendőben.

Nagyságodnak jó akarattal szolgáló fia.

R[ákóczi] György

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 126. Konv. 1. fol. 153rv

2.

Földvár, 1653. május. 30.

II. Rákóczi György levele Kara Murád budai pasának.

[185r] Tekintetes méltóságos Vezér. Nekünk böcsülettel való jó akaró Úr Apánk.

Isten Nagyságodat Hatalmas győzhetetlen Császárunk szolgálattára^{76h}
szerencsés előmenettel megáldja, s napját ez földön sok időkre terjessze.

Nagyságodhoz tartozandó fiúi kötelességünk is azt kívánván, hogy az mint ed-dig magunk és Hatalmas Császárunknak ez három országra nézendő dolgokról tudósítottuk, úgy most is azont el nem múltattuk. Ez elmúlt napokban Moldvából (Moldovából) mint lött vala kijöveteli hadainknak, ugyan az ország akarattából, hogy Hatalmas Császár országa is ne pusztulna. Nagyságodnak értésére adtam vala, az kozák had mint jött be lengyellel egy értelemből, kibocsátván az lengyel az kozákok közé Vasile (Vassilia) vajdát, es az moldvai (moldvuay) tökéletlen nép is ismét kozák mellé adván magát jött Havasalföldre (Hauasalj feöltre).⁷⁷ⁱ Az holott az mi hadainkból is valami, valami rész Máté (Mátthe) vajdából is lévén, bolond előtték járó ember az vajdának magára várta és az ellenség miatt nem kevés kárt tött. Ezzel az ellenség fölfuvalkodván Havasalföldet (Hauasalj feöldet) égetvén, pusztítván, hogy innen való segítség ne érkezhetnék, mely már

75 Radnót (ma: Iernut, Románia)

76 ^h Feltehetőleg másolási hiba történt, mert a szövegben „szolgáttjára” szerepel.

77 ⁱ Az eredeti szöveg következetesen „Havasalföldét” ír, a továbbiakban maradok a megszokott Havasalföld megnevezésnél.

útba is volt, sietett Máté (Mathe) vajdára. Az kiis^{78j} állapottal várván^{79k} az mi számunk szerint ez hónap huszonhetedik napján megharcoltak, és Vasile (Vasilja) vajdát az kozák vejével^{80 81l} s hadaival igen megverte, sok népét levágta, lövő szerszámai,^{82m} szekerei és sátorai, gyalogja mint ideveszett. Már tovább mit fognak cselekedni, az üdö mutattya meg, de ha az lengyel és kozák közt végben megyen az békesség, kiben Vasile (Vassilia) törekedett, és im addig mind frigye is volt, még ide jártak. Kétség nélkül, nem nyugosznak meg, hanem ismét az Hatalmas Császár országira igyekeznek. Azon közben az mint értyük, német részről való jóakarói⁸³ is találkoznak Vasilénak (Vassiliának), kire Hatalmas Császár es Nagyságtok, kikre bízott [185v] az ide ki való vigyázás, velünk együtt gondot nem visel, nem tehetünk róla, ha az országok el pusztulnak, es Hatalmas Császár adai be nem mehetnek.

Ezekben ezért az Nagyságod tanácsát es reánk való gondviselését fiúi szeretettel kívánnyuk, mind az előtti⁸⁴ⁿ s mind az minapi követünk^{8586o} által tett ajánlására emlékeztetvén kívánnyuk tudni, ha az szükségh úgy kívánnya, es ez az német ismét nem nyugo[d]ván^{87p} ez két országra indulna, Nagyságodnak honnan és mi móddal való jó akarattyát, segítségét remélhessük úgy, hogy ahhoz megfogyatkozás nélkül bízhasunk. Kiért mi is Hatalmas Császárunk után Nagyságodnak háládatlanok nem leszünk. Temesvári (Thömös várj) szandzsákság⁸⁸ ide s Havasalföldhöz (Hauasaly feöldehez) annál inkább nem messze volna. Ezek után Isten tartsa meg Nagyságodat sok esztendőkig jó egességben. Íratott az Bar-

78 ^j Feltehetően „kevés” értelemben.

79 ^k A utóbbi három szó aláhúzva szerepel, közülük az „Alapottal” szó pedig az idézett formában.

80 Tyimofej/Tyimos Hmelynickij, Bogdan Hmelynickij fia, Vasile Lupu vajda veje.

81 ^l A szövegben „kozáák vejével” formában szereplő kifejezést aláhúzták.

82 ^m Az eredetiben „leöveő szerszamat” szerepel, azonban ez feltehetően másolási hiba.

83 Feltehetően itt is azokra utal Rákóczi, akiket édesanyjának irt levelében is említett. Vö. *Kármán*, 2006. 967. p.

84 ⁿ A „mint az eleőtti” kifejezés aláhúzva szerepel a szövegben.

85 A fennmaradt források alapján egyelőre nem tudni, ki ment Boldvai követsége után a budai pasához.

86 ^o A „keouettünk” szó aláhúzva szerepel az eredetiben.

87 ^p A szövegben „nyugován” szerepel, valószínűleg elírás.

88 Helyesebben: temesvári vilajet (pasaság).

caságon (Barcaságon)⁸⁹ Földvárott (Feölduárat),⁹⁰ pünkösdi havának 30. napján, 1653.

Nagyságotnak jó akarattal szolgáló fia.

R[ákóczi] G[y]örgy

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 126. Konv. 1. fol. 185rv

3.

Buda, 1658. február 27.

Majtényi András levele az erdélyi rendeknek

[206r] Az tekintetes Nagyságos Nemzetes Uraknak és fő rendeknek az nékem nagy bizodalommal való jóakaró Uramnak^{91q} adassék.

Nagyságtoknak s Kegyelmeteknek alázatos szolgálatomat ajánlom es az Szent Istentől örvendetes^{92r} életet^{93s} kívánunk meg adatnia. Isten áldomásából 22. februarii Budára (budára) érkeztem. Másod napon az Nagyságos Vezérrel⁹⁴ szemben lévén az levelet megadván az ország⁹⁵ nevével köszöntvén^{96t} az ajándékot is bemutattam^{97u} volt, de el nem vevé akkor, az szállásomra visszahoztam. Az harag igen nagy azért, hogy az ország hűségében állandó nem volt, es az fejedelmet⁹⁸ befogatta az fejedelemségre s azért is, hogy az országra fegyverrel ment. Én pedig mint az országot s másokat eléggé mentettem s az tüzet oltani [igyekeztem],^{99v} de ezen keveset végezhettem. Ennek utána mire mehetek, az

89 Barcaság (ma: *Țara Bârsei, Románia*)

90 Földvár (ma: *Feldioara, Románia*)

91 ^q Az eredeti szövegben „uramimnak” szerepel, ami feltehetően elírás.

92 ^r Az eredeti szövegben „örvendedetes” szerepel, ami valószínűleg másolási hiba.

93 ^s Az eredeti szövegben „éltetet” szerepel, feltehetően másolási hiba.

94 Gürdzü Kenán pasa (1656. november 20. — 1658. november 10.).

95 Erdély

96 ^t Feltehetően „köszöntvén”-t takar az eredeti szövegben szereplő „kiszentén” szó.

97 ^u A szövegben „mudattom” szerepel.

98 II. Rákóczi György (1648–1660)

99 ^v A szó nem szerepel az eredeti szövegben, csupán értelmező kiegészítés.

Jóisten tudja. Engem az Portára köldtenek az fő vezérhöz¹⁰⁰ azon törökkel¹⁰¹ az ki Erdélyben (Erdelben) volt. Holnap minten^{102w} okvetetlen megindulunk Drinápolyban (Andrinapolban)¹⁰³ s postán megyünk, s az Portára menendő követeket¹⁰⁴ ne késleltesse, hová hamarébb elküldje ajándékkal s alázatos levéllel^{105x} az idő késedelmet nem kíván. Most jól alkalmatosság vagyon. Minden részekre az parancsolatok kimentek, hogy az hadnak készen legyenek, valóban is nagy készületben vannak. Isten Drinapolyban (Drinapolban) vivén, ha életben leszek, bővebben írok. Tartsa meg Isten Nagyságotkat s Kegyelmeteket [206v] jó egészségben. Írtam Budán 27. Februarii 1658. Nagyságotoknak s Kegyelmeteknek szegény alázatos szolgája.

Majtényi András (Maitenj András)

Országi fő tolmácsa

Jaj énnekem^{106y} másoknak mi jut benne csak Isten tudja.

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 129. fol. 206rv

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadatlan források

ÖStA HHStA Türkei	Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatarchiv, Türkei I. (Turcica)
ÖStA KA HKR Prot. Bd.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Wiener Hofkriegstrats, Band

100 Köprülü Mehmed

101 A források alapján egyelőre nem világos, kire utalhat Majtényi. Kraus szerint Rhédey Ferenc-hez küldött a Porta egy csauszt. *Kraus*, 1994. 299. p.

102 ^w Feltehetőleg „minden” értelemben.

103 Drinápoly/Edirne (ma: Törökország)

104 1658 elejéről nincs adatunk arra, hogy valóban küldtek volna a Portára követeket Erdélyből — Szalárdi szerint még 1657 végén küldték el Keresztesi Ferencet —, csak majd egy évvel később ment főkövetség. Vö. *Szalárdi*, 1980. 392. p. ill. *Kraus*, 1994. 333. p.

105 ^x Az eredetiben „leullel” szerepel, feltehetően másolási hiba.

106 ^y A szövegben „énekekem” forma szerepel, ami feltehetően másolási hiba.

Kiadott források

- Bethlen*, 1829. *Bethlen Imre*: Második Rákótzai György ideje. Nagyenyed, 1829.
- Bethlen*, 1993. *Bethlen János*: Erdély története 1629-1673. (ford. *p. Vársárhelyi Judit*), Bp., 1993.
- Hurmuzaki*, 1885. *Hurmuzaki, Eudoxiu de* (publ.): Documente pritive la Istoria Românilor. Vol. V. Partea I. 1650–1699. București, 1885.
- Jedlicska*, 1910. *Jedlicska Pál* (szerk.): Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910.
- Kraus*, 1994. *Kraus, Georg*: Erdélyi krónika 1608–1665. (ford. *Vogel Sándor*) 1. kiad. Csíkszereda, 1994.
- TMÁO II. *Szilády Áron — Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Államokmánytár II. kötet. Pest, 1869.
- TMÁO III. *Szilády Áron — Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Államokmánytár III. kötet. Pest, 1870.
- MHHD XXIII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Bp., 1874. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 23.)
- MHHD XXIV. *Szilágyi Sándor* (szerk.): A két Rákóczy György családi levelezése. Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 24.)
- MHHS VIII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Rozsnyai Dávid történeti maradványai. Bp., 1877. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. II. Scriptores)
- Monumenta Hungarica I. *Rumy Károly György* (szerk.): Monumenta Hungarica, az az Magyar Emlékezetes Írások. I. Pest, 1817.
- Szalárdi*, 1980. *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. Szakály Ferenc (szerk.). Békéscsaba, 1980.

- EOE XI. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. XI. (1649–1658) Bp., 1886.
- EOE XII. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. XII. (1658–1661), Bp., 1887.
- EÉKH I. *Szilágyi Sándor* (szerk): Erdély és az északkeleti háború I. Levelek és okiratok. Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta. Bp., 1890.
- EÉHK II. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély és az északkeleti háború II. Levelek és okiratok. Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta. Bp., 1891.
- TT 1889. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Levelek és okiratok II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetései történetéhez. I–III. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár. 3. Sorozat, 12. kötet. 1889. 326–353., 451–490., 637–677. p.
- Tusor*, 2015. *Tusor Péter* (szerk.): “Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei Magyar arisztokratákhoz, nemeselekhez (1635–1665), Bp., 2015.
- Veress*, 1938. *Veress, Andrei* (szerk.): Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești. Vol. X. Acte și scrisori. (1637–1660), București, 1938.

Felhasznált szakirodalom

- Ács*, 2002. *Ács Pál*: Bécsi és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmud és Murád. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál — Pálffy Géza — Tóth István György. Bp., 2002. 15–27. p.
- Ágoston*, 2005. *Ágoston Gábor*: Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a korajkori Európa információs központja. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 31–60. p.

- Benda*, 2004. *Benda Kálmán*: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. In: A nemzeti hivatás tudat nyomában. Szerk.: Lukáts János. Protestáns Bp., 2004. 197–202. p. (Protestáns Művelődés Magyarországon 11.) (Eredetileg megjelent: Századok 115. (1981) 725–730. p.)
- Bíró*, 1921. *Bíró Vencel*: Erdély követei a Portán. Kolozsvár, 1921.
- B. Szabó*, 2001. *B. Szabó János*: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. In: Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. p.
- B. Szabó*, 2006. *B. Szabó János*: Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai. In: Aetas 21. (2006) 2–3. sz. 204–218. p.
- B. Szabó*, 2012. *B. Szabó János*: Az erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). In: Hadtörténelmi Közlemények. 125. (2012) 4. sz. 1015–1050. p.
- B. Szabó–Sudár*, 2012. *B. Szabó János — Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (1. rész). In: Századok 146. (2012) 5. sz. 1017–1048. p.
- B. Szabó–Sudár*, 2013. *B. Szabó János — Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (2. rész) In: Századok 147. (2013) 4. sz. 931–999. p.
- Cziráki*, 2015. *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg–Oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). In: Századok 149. (2015) 4. sz. 835–871. p.

- Fekete*, 1973. *Fekete Lajos*: Budapest története a török korban. In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk.: Kubinyi András — Gerevich László– Fekete Lajos — Kosáry Domokos. Bp., 1973. 337–434. p.
- Gebei*, 2004. *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György külpolitikája 1648–1657. Bp., 2004.
- Gebei*, 2007. *Gebei, Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007.
- Gévay*, 1841. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Hadnagy*, 2010. *Hadnagy Szabolcs*: Köprülü Mehmed egri kormányzósága — egy oszmán államférfi életrajzának kérdőjelei. In: Keletkutatás 2010. 1. sz. 107–113. p.
- Hiller*, 1992. *Hiller István*: Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645. Esterházy-Studien. Wien — Köln — Weimar, 1992.
- Hiller*, 1998. *Hiller István*: A „Titkos Levelezők” intézménye. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter — Rihmer Zoltán — Thoroczkay Gábor. Bp., 1998. 204–216. p.
- Jakó*, 2010. *Jakó Klára*: ’...csak induljunk tractában’. Diplomáciai írásbeliség és protokoll az Erdélyi Fejedelemség külkapcsolataiban. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Sipos Gábor — Pál Judit. Kolozsvár, 2010. 149–154. p.
- Jakó*, 2012. *Jakó Klára*: Havasalfölde és Moldva szerepe Erdély portai kapcsolataiban. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál — Székely Júlia. Bp., 2012. 140–157. p.
- Kármán*, 2006. *Kármán Gábor*: A bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban. In: Századok 140. (2006) 3. sz. 939–971. p.

- Kármán*, 2011. *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp., 2011.
- Kármán*, 2012. *Kármán Gábor*: II. Rákóczi György 1657. évi lengyel hadjáratának diplomáciai háttere. In: Századok 146. (2012) 5. sz. 1049–1084. p.
- Kármán*, 2013a *Kármán Gábor*: Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete. Bp., 2013.
- Kármán*, 2013b *Kármán Gábor*: György Rákóczi II's Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire 1653–1657. In: *Power and Influence in South-Eastern Europe 16th–19th Century*. Eds.: Maria Baramova — Plamen Mitev — Ivan Parvev — Vanja Racheva. Berlin, 2013. 229–244. p.
- Kármán*, 2014a *Kármán Gábor*: Kézcsók a pasának? Erdélyi követek Budán. In: Történelmi Szemle 56. (2014) 4. sz. 639–662. p.
- Kármán*, 2014b *Kármán Gábor*: Translation at the 17th Century Transylvanian Embassy in Constantinople. In: *The Ottoman Orient and East Central Europe*. Hg.: Robert Born — Andreas Puth. Stuttgart, 2014. 253–277. p.
- Kósa*, 1942. *Kósa János*: II. Rákóczi György, Budapest, 1942.
- Meienberger*, 1973. *Meienberger, Peter*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern — Frankfurt am Main, 1973.
- Milewski*, 2009 *Milewski, Dariusz*: Ellenségekből szövetségesek: Lengyel-erdélyi kapcsolatok 1648–1653. In: *Kármán Gábor — Szabó András Péter (szerk.): Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Bp. 2009. 25–60. p.

- Papp*, 1989–1990. *Papp Sándor*: Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. In: *Acta Academicae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana* Szerk. Szegfű László. Szeged, 1989–1990. 21–31. p.
- Papp*, 2009. *Papp Sándor*: II. Rákóczi György és a Porta. In: *Sze-rencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora.* Szerk.: Kármán Gábor — Szabó András Péter. Bp., 2009. 99–170. p.
- R. Várkonyi*, 2005. *R. Várkonyi Ágnes*: Európai játéktér — magyar politika 1657–1664. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Per-jés Géza emlékére.* Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 577–614. p.
- Șerban*, 1991. *Șerban, Constantin*: Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634–1653). București, 1991.
- Sîrbu*, 1899. *Sîrbu, Ion*: Mateiü-vodă Bäsărabăs auswärtige Beziehun-gen 1632–1654. (Zur Geschichte des europäischen Orients.) Leipzig, 1899.
- Sudár*, 2011. *Sudár Balázs*: A hódoltság pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657–1660). In: *Hadtörténelmi Közlemé-nyek* 124. (2011) 3. sz. 891–895. p.
- Szabados*, 2016a *Szabados János*: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens...” (Vizsgálat Balas-sa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében) In: *Hadtörténelmi Közlemények* 129. (2016) 2. sz. 559–581. p.
- Szabados*, 2016b *Szabados János*: A 17. századi Habsburg hírszerzés „gyöngyszeme” — Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefog-laláshoz. In: *Aetas* 31. (2016) 3. sz. Megjelenés alatt.
- Szabados*, 2016c *Szabados János*: Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának kö-rülményei és következményei. In: *Hende Fanni — Pataki Katalin — Bodnár-Király Tibor* (szerk.): *KoraújkorÁSZ. Koraújkorral foglalkozó doktoranduszok tanulmányai.* Bp., 2016. Megjelenés alatt

- Szilágyi*, 1891. *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György 1621–1660. Bp., 1891.
- Várkonyi*, 2008. *Várkonyi Gábor*: A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: *Portré és Imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra — Horn Ildikó. Bp., 2008. 147–162. p.
- Zahariuc*, 2009. *Zahariuc, Petronel*: Gheorge Ștefan moldvai vajda és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem kapcsolata. In: *Sze-rencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk.: Kármán Gábor — Szabó András Péter. Bp., 2009. 61–96. p.

